

A MODERN TÁRSADALOM PILLANATKÉPEI AZ 1910-ES ÉVEK ELEJÉNEK ÉLCLAPJAIBAN

Magyarországon a kiegyezés utáni ötven évben végbement a polgárosodás, amely a társadalomban, a gazdaságban és a kultúrában jelentős változásokat eredményezett. Az 1910-es évek, a modern kor második ipari forradalmának végére kialakultak a szabályok, megszületik az új rend: mindenki tudta, ki hova tartozik; milyen lehetőségei vannak; mit hogyan érhet el; mivel boldogulhat; szükségletei és anyagi erejéhez mérten vásárolt – fogyasztott; helyzete szerint részesévé vált a közéletnek; érteni vélte a politikát; újságot olvashatott; tanulhatott, művelődhetett, szórakozhatott (ha tehetett).

Budapesttel megszületett az a világváros, amely központja és mintája volt a fejlődés részleteinek megvalósításában, megjelenítésében. Az országos lapok, így a kort egészében szemlélő élclapok is fővárosi szerkesztőséggel és kiadóval működtek, illetve ebből a fókuszpontból ábrázolták az akkori valóságot. A dualizmus korának három nagy, a korszakot átívelő élclapja, az *Urambátyám-Üstökös* (1858–1918)¹, a *Borsszem Jankó* (1868–1938), *Bolond Istók* (1878–1918), illetve a korszak végén induló *Kakas Márton* (1894–1914) karikatúráinak bemutatásával, vizualitásukon keresztül – a teljesség igénye nélkül, pillanatképekben – megidézhető az a világ, amelyben érzékelhető, megfogalmazható az 1910-es évek magyar társadalmának életérzése, közhangulata.

KÖZÖNSÉGKÉP FOGYASZTÁSON ÉS SZÜKSÉGLETKELTÉSEN KERESZTÜL

A korabeli szerkesztőségek az utókor kutatóinál sokkal jobban ismerték saját olvasótáborukat, mint a megtartandó és a még megnyerhető közönséget, amelynek igényeit a hirdetések toborzásával, összeállításával egyszerre lehet kiszolgálni és formálni. S általában a hirdetésrovat bevételének jelentős szerepe volt a lapkiadás finanszírozásában. Tehát a hirdetésekben tükröződik, hogy a modern kor emberének milyen szükségleteit tudták kielégíteni az egykorú gazdaság különböző vállalkozásai, illetve milyen újabb, fogyasztói igényeket volt képes generálni, azaz milyen adottságokkal, tulajdonságokkal, elérendő vágyakkal rendelkező polgárság – lakosság – tartotta fenn a korabeli társadalmat.

A példa kedvéért, az egyik legnépszerűbb élclap, a *Borsszem Jankó* az 1910-es újrészámában² megjelenő hirdetéseknek csak az elejéről kiragadott reklámok szerint nagyszüleink szülei, nagyszülei idejében már elterjedt fűszermárkanév volt a „Kotányi” (abból is a paprikás verzió), úgy ahogy „szorult helyzetükben” bevált segítség volt az „Igmándi keserűvíz”, de egyéb emésztést könnyítő, vagy meghűlés elleni, sőt „valódi és titkos” fogamzásgátló szereket kínáltak az egyes patikák; a hatásos hajszínezőkre

Ugyanekkor merészebb marketingstratégia jelent meg az *Urambátyám-Üstökös*-ben, amikor egy új kozmetikai termék bevezetése érdekében burkolt reklámot³ tett közzé a paródiák végén a hirdetések előtt: az orvosolható, „kritizált” bőrhibák ábrázolását karikatúrának is fel lehetett fogni; a kezelt területek idealizáltan eszményi illusztrálása pedig már a „tökélesíthettségében elfogadható, kommersz” emberképet vizualizáltatta. A reklám második és minden további közlése már a hirdetések között kapott helyet. (2. kép)

A 20. század eleji vásárló hasonló árucikkeket, ugyanazon műfajú egészség- illetve „jól-léti” wellness- és kényelmi termékeket, szolgáltatásokat és kulturális elfoglaltságokat talált a számára és belőle élő fogyasztói piacon, mint manapság. A felszínes szemle tanúsága szerint létrejött a napjainkat idéző (előrevetítő) modern fogyasztói közönség – társadalom.

FELGYORSULT TECHNIKAI FEJLŐDÉS

A felgyorsult technikai fejlődés átformálta a mindennapokat. Egyre nagyobb érdeklődés övezte a telefont, az autómobilt, a gramofont, s az igazi újdonságot, a repülőt. Mind-egyik találmány egyre szélesebb körben terjedt, s majd az átlag, a tömegek számára is elérhetővé vált.

A hazai infrastruktúra fejlődése a kiegészítést követően vált lehetővé, s az 1880-as évektől ugrásszerűen haladt előre. A postai forgalmat is lebonyolító vasútvonalak létrejöttéhez hasonlóan épült ki a telefonhálózat. A fiatalabb élclap, a *Kakas Márton* szerkesztősége általában érzékenyebben közvetítette az új kor technikai előnyeit, hátrányait. Kétségtelenül propagandisztikus célok is motiválhatták Éder Gyula karikatúráját a „karrierről”.⁴ (3. kép) A mintaadó mindenkori elitek hamarabb jutottak az új eszközök birtokába, s jóval hatékonyabban fordíthatták javukra ezen vívmányok adottságait. Az ábrázolás, illetve a kísérő szöveg szerint a foteljában hátradőlő, cigarettázó nagypolgár hányaveti eleganciával újságolja barátjának, hogy egyetlen húzással közvetlen érintkezésbe került a legbefolyásosabb emberekkel: „miniszterekkel, mágnásokkal, milliomosokkal”, s ehhez csak a telefont kellett bevezettetnie.

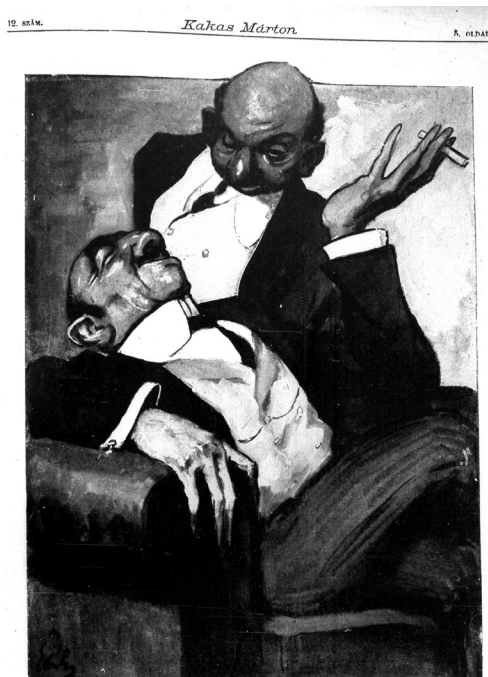
3. Éder Gy[ula], *Karrier*.

– No, most egy csapásra megszereztem az összeköttetést az összes miniszterekkel, mágnásokkal, milliomosokkal...

– Igazán? És hogyan?

– Bevezettem a lakásomba – a telefont.

Kakas Márton, 1912. 19. évf. 12. sz. márc. 17. 5.

4. [Manno] Miltiadész, Modern fenevadak. A párizsi őserdőből. Kakas Márton, 1912. 19. évf. 19. sz. máj. 8. 13.

(Egy mai hálózatkutató társadalomtudós meglehetősen pontos kapcsolatrendszert deríthetne ki a telefonösszeköttetések alapján, ha akadna rá forrás, nyom. A rendszerek akkor is, most is ugyanúgy működtek.)

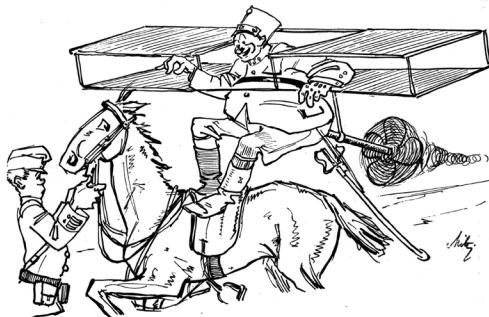
Ugyancsak a *Kakas Márton* volt vevő egy másik virtuóz karikaturista, Manno Miltiadész lázálomszerű vízióira. 1912-ben a Párizsi Világkiállításon látottak után felrémlt előtte, hogy ezentúl a betörők pisztollyal felfegyverkezve, szélesebb autómobilon fognak elmenekülni, a lőfegyverekkel pedig olyan pontos találatot érnek el, hogy célfotót készítenek a lövésekről⁵ (4. kép); illetve a repüléstanban szerzett eredményeket a hadseregben is kamatoztatni fogják a potrohos ezredes lóra ültetésekor, hiszen korábban tucatnyi katona sokféle segédeszközzel (létra, szék, bakállás) is csak nehezen tudta felsegíteni a tisztet⁶ (5. kép)

Az aviatika haszna a hadseregben.

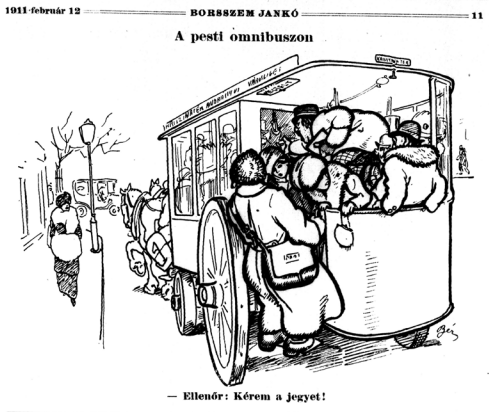
Hogy szállt lóra az ezredes hajdan —

II.

5. [Manno] Miltiadész, Az aviatika haszna a hadseregben. Hogy szállt lóra az ezredes hajdan és most. Kakas Márton, 1912. 19. évf. 38. sz. szept. 15. 11.

6. Bér [Dezső], A pesti omnibuszon.
Ellenőr: Kérem a jegyet!
Borsszem Jankó, 1911. 44. évf. 2253. 7. sz.
febr. 12. 11.

7. Jeney [Jenő], Az autóbusszmegállónál.
Utas (türelmetlenkedve). Ejnye, be sokáig nem jön
az az autóbusz!
Bolond Istók, 1913. 36. évf. 46. sz. nov. 16. 5.

BUDAPEST, A VILÁGVÁROS

A fővárosban tömörülő népesség életében megszokott elemek lettek a lakhatást, a munkát biztosító építmények mellett a nagy politikai, gazdasági, pénzügyi társulások központi épületei, a szórakoztató, a kényelmi szolgáltatásoknak helyet adó létesítmények. Nyugat-Európa ikonikus nagyvárosaiban tapasztalt életvitelt támogató vállalkozások Budapesten is viszonylag gyorsan gyökeret vertek, s innen terjedtek tovább a fontosabb vidéki nagyvárosokba. Az 1910-es évek fővárosát – az élclapok illusztrációi alapján – a közlekedés motorizációja tette izgalmassá.

Az autómobilt, a biciklit, a motorbiciklit már bevonták a postai szállítmányozásba, az autó bekerült a bérkocsi-szolgáltatásba (taxi). A négykerekű járművet a polgármester, Bárczy István is favorizálta, hiszen mint azt a *Bolond Istók* Jeney Jenő rajzával szóvá tette, hogy ha már kivetette a bicikliadót, akkor azt a levegőt szennyező, fekete füstfelhős autómobil esetében még indokoltabban megtehetné volna, mivel azonban maga is ezt használta, így eltekintett tőle.⁷ A lóvontatta eszközök lassan kiszorultak a tömegközlekedésből. A *Borsszem Jankó*ban Bér Dezsőtől hoztak le egy karikatúrát az omnibuszról, amely annyira zsúfolt, hogy az utolsónak felkapaszkodó ellenőr hiába kérte a jegyeket, nem tudott beljebb jutni a tömegtől.⁸ (6. kép) Tehát üzembe helyezték a korszerűbb, gyorsabb autóbuszokat. Ám nem sokkal később kiderült, igen csak sokat kell rá várni a járatokra, s a tömeg már a megállóban összegyűlt, ahogy ezt Jeney Jenő rajzán lehet látni: az utasok türelmetlenül bosszankodva, bár kitartóan merednek egy irányba – egyelőre hiába.⁹ (7. kép) A *Kakas Márton* ezenközben a közlekedés veszélyeit jelenítette meg: a figyelmetlen villamosvezetők karban tartották a gyalogosok életösztönét, s amely óvatlanság miatt Bér Dezső elől is, hátul is alkalmas utközővel látta el az áldozatjelölteket.¹⁰ (8. kép) A kimaradó járatok mellett is olyan zajos volt a főváros

8. Bér [Dezső], Mentőfölszerelés a villamos ellen,
Kakas Márton, 1912. 19. évf. 21. sz.
máj. 19. 3.

A megreformált pesti utca.

Éder rajza

9. Éder [Gyula], A megreformált pesti utca.
A bántó láрма kiküszöbölése.
Kakas Márton, 1911. 18. évf. 47. sz. nov. 19. 3.

utcai forgataga, hogy azt a művész érzékletes illusztrációjában minimum egy az elnyomandó járművekhez mobilizált bárzongora, kürt, ugató kutyára erősített csengettyűk és nagybögő képesek ellensúlyozni.¹¹ (9. kép)

A főváros utcaképét mindenképpen a mozgalmas helyzetek, jelenetek uralták, amelyek mind sűrűbben, s mind változatosabban fordultak elő.

POLITIKAI, GAZDASÁGI, KULTURÁLIS ÉLET

A közéletet a politikai, gazdasági, kulturális események tematizálják. Az élclapok jellemzően főként az előbbi kettővel foglalkoztak.

Az 1905–1906-os választási bonyodalmak okozta politikai válság után továbbra is Bécs fennhatósága alatt zajlottak a honi politikai csatározások a meghirdetett kormányprogram mellett és ellen. 1910 nyarán új választások közeledtek. A második Werkerle-kormány botrányokba, pereskedésekbe bonyolódott ex-igazságügyminisztere, Polónyi Géza a kisebb-nagyobb politikai purparlák állandó szereplőjeként 1910 tavaszán parlamenti dobálózás bűnébe esett. A kétes értékű hőstettet a *Borsszem Jankó* Bér Dezső ábrázolásában címlapon hozta le, mint a szólásszabadság durva, kocsmai bántalmazóját a Bajazzók színpadképébe ágyazva, a függöny mögött kuncogó tettes-társakkal (Zakariás János, Markos Gyula).¹² (10. kép) Az operai metafora alkalmazása

10. Bér [Dezső], Csárdajelenet a Bajazzókból,
 Polognio főrendező. Finita la commedia!
 Borsszem Jankó, 1910. 43. évf. 2207. 13. sz.
 márc. 27. 1.

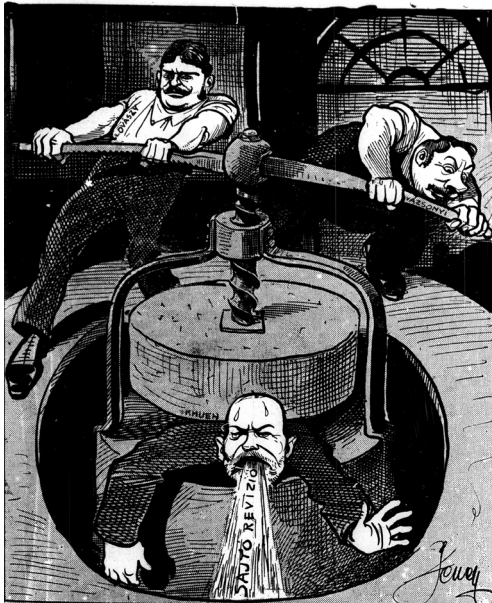

11. Éder [Gyula], Az ok. A kariatid: Mintha ma
 könnyebb lenne ez a bank, mint tegnap volt. Most
 nem tudom: elemeltek-e innen egy csomó pénzt,
 vagy pedig – kielégítettek egy vezérigazgatót?
 Kakas Márton, 1911. 18. évf. 51. sz. dec. 17. 3.

12. Györgyfy György, Ez Pest.
 Egy nem létező bank vezérdirektora: Ne fáradjon
 öregem, nagyobb rabló vagyok, mint maga.
 Urabátyám-Üstökös, 1913. 56. évf. 2889. 7. sz.
 febr. 8. 8.

A sajtó ereje.

13. Jeney [Jenő], A sajtó ereje.
Addig szorították Héderváryt, míg végre is
kíprésették belőle a sajtórevízió ígéretét.
Bolond Istók, 1911, 34. évf. 36. sz. szept. 3. 3.

egyrészt megadja az államférfiúnak kijáró tiszteletet, azaz nem közönséges verekedőt ábrázol, másrészt az olvasóközönség színházi kulturáltságának, zenei műveltségének színvonalára utal, amely kétségtelenül fennköltebb volt a mainál.

A gazdasági élet egyik fontos szereplői voltak a bankok, amelyek körül sorozatosak voltak a kisebb-nagyobb balhész „síbolások”. A *Kakas Mártonban* publikált képen még a bankbejárat melletti férfialakos oszlopfők is megéreztek terhük könnyebbedését, csak azt nem tudták, hogy ezt vajon egy lopásnak, vagy egy vezérigazgatói végkielégítésnek köszönhetik-e.¹³ (11. kép) A pénzvilág erkölcséről árulkodnak az 1913-as *Urambátyám-Üstökös*-beli megjelenítések. Az egyikben a husáanggal, késsel közeledő rablót a cilinderes, öltönyös úr monokliját, sétapalcáját eldobva, üdvözölve szereli le, ne fáradjon, kettejük közül ő a nagyobb rabló.¹⁴ (12. kép) A másikon két városzéli ágrólszakkadt csavargó értekezik az eltulajdonlás fogalmáról, a panamáról, és annak eltérő értelmezéséről, s amelyet egyikük már a gyakorlatban végrehajtott, csak akkor azt lopásnak minősítették és bebörtönözték érte.¹⁵ Az elhallgatáshoz idekíváncozik értelemszerűen az a kiegészítés, ha az elkövetők az elítélhez tartoznak, akkor lesz a cselekmény panama, amely (csak) botrányal jár.

A sajtó nyomásgyakorló erejére rendkívül demonstratív példa a *Bolond Istókban* Jeney Jenő nevével szignált karikatúra a sajtótörvény módosításának

14. Garay [Ákos], A hiba.

– Én még most a mondó vagyok, hogy a török
ha egyszer összeszedi magát, meg tudná verni a
rácot, meg a bolgárt. – Nono! De azok se hagyják
ám magokat!

– Hát hiszen éppen ez a hiba!

Kakas Márton, 1912. 19. évf. 46. sz. nov. 10. 7.

15. Éder [Gyula], Indexen.
 A lírai költő (szomorúan nézi
 a könyvkereskedés ostromát): Hiába, szegény embernek
 szegény a szerencséje.

Nekem nem teszi meg a Vatikán azt a szívességet, hogy
 indexre tenné a könyvem!

Kakas Márton, 1911. 18. évf. 25. sz. jún. 18. 3.

a kormányfőnél való kikényszerítéséről, a nyelvét kinyújtó Khuen-Héderváry Károlyon ketten (Lovászy Márton, Vázsonyi Vilmos) is tekerik a prés szorító kötömbjét.¹⁶ (13. kép) A világ dolgai nemcsak a (fő)városiakat érdekelték, hanem a vidéken élőket is. A falusi italmérések böngyátás gazdavendégei disputáltak a nagypolitika történéseiről, esélyeiről, akik a mindent leegyszerűsítő

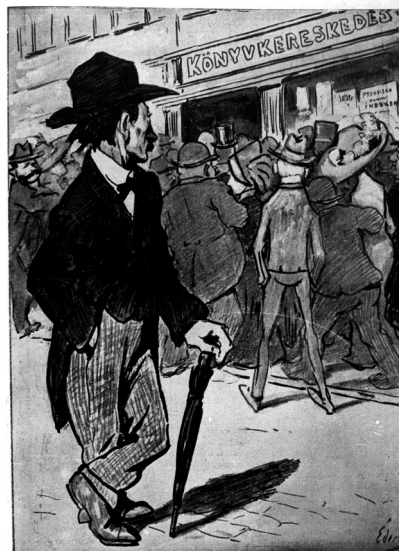
16. [Manno] Miltiadész, Akinek van szíve.

A gyermek napon.

Kakas Márton, 1911. 18. évf. 21. sz. máj. 21. 11.

Kakas Márton

Indexen.

I.

II.

III.

IV.

A gyermeknap sikere.

17. Jeney J[enő],
A gyermeknap sikere.
A gyermekvédő liga
megkapta a várt aranyesőt,
de arany nélkül.
Bolond Istók, 1913. 36. évf.
19. sz. máj. 11. 5.

18. Kültelken.

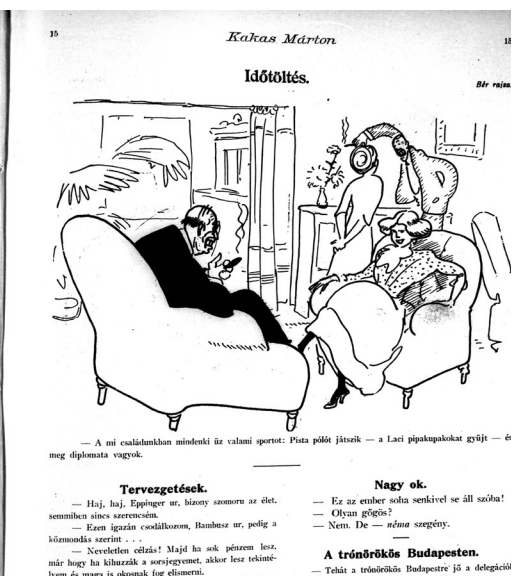
– Miért szedted el annak a pasas-
nak a ruháit is, mikor már
a pénzét elvitted?
– Ugyan! Hát nem tudod, hogy
a pénz egymaga nem boldogít?
Urambátyám-Ústökös, 1910. 53.
évf. 2751. 25. sz. jún. 19. 3.

látásmódjuknak köszönhetően lényeges megállapítás-
ra jutottak, mint az a *Kakas Márton*ban megtalálható
a Garay Ákos készítette illusztrációhoz közölt párbe-
szédben: megegyeztek abban az 1912-es balkáni hábo-
rú kapcsán, hogy pont az „a hiba”, hogy az egyik fél
sem fogja hagyni magát legyőzni.¹⁷ (14. kép)

A szellemi életet többféle nézet is áthatotta. Nehéz
volt megjósolni, hogy a kulturális vállalkozások közül
melyiknek lesz igazán sikere. Annak, aki írásra adta
a fejét, nem is kellett jobb hírverés, mint a tiltólista –
legalább is ez tükröződik az 1911-es, *Kakas Márton*ban
megjelent Éder Gyula-féle illusztráció kísérszövegé-
ben.¹⁸ Történetesen a képen látható könyvkereskedés
kirakatában Prohászka Ottokár neve vehető ki, akinek
modernista elképzelései elfogadhatatlanok voltak a Va-
tikán számára, s ezért három könyvét indexre tette.¹⁹
(15. kép) A megújuló katolicizmusnak programadó
püspököknek viszont kibékíthetetlen vitái voltak Ady End-
rével, illetve a *Nyugattal*. A kor e nagyhatású irodalmi
lapja is helyet kapott a *Bolond Istók*ban. A közreadott
„helyzetkép” legalább annyira tekinthető karikatúrá-
nak, mint reklámnak: a kiadónak versfelolvasást ajánló
főszerkesztőt (Osvát Ernőt) azzal térítik el szándékától,
hogy inkább kinyomatják a költeményeket.²⁰

A 48-as szabadságharc megtorlását, az abszolutizmus korlátozását elszenvedők tömegesen jutottak kilátástalan körülmények közé. A kiegyezéssel felszabadult gyülekezési jog gyakorlásával a kedvezőbb, kiváltságosabb helyzetben levő körök – elsősorban nőtagjai – elkezdték szervezni a különböző karitatív rendezvényeket az elesettek, a rászorulóknak megsegítése érdekében. Az élclapok teljes mellszélességgel kiálltak a jótékonyági akciók mellett, hirdették azok eszmeiségét, pártolták a szervezőket.

A 20. század elejére, különösen az 1910-es évekre az adakozó megmozdulások együtt érző támogatása teljesen kiveszett az élclapokból, a gyűjtések szereplőiből csináltak bohócot. A *Kakas Márton* karikaturistája, Manno Miltiadész tolmácsolásában, az 1911-es gyermeknap alkalmával az elszántan adakozó gavallér – mert „van szíve” – még az „ingét, gatyáját is” legombolja magáról, hogy segíthessen a hölgyeknek, akik viszont hanyatt-homlok menekülnek örült vendégüktől.²¹ (16. kép) Két évvel később a *Bolond Istókban* egy kifejezetten kárörvendő ellenpontozó rajz jelent meg Jeney Jenő tollából: a kosztümös, kalapos, gyermekvédő ligás hölgy a perselybe hulló várt aranyeső öröme helyett, szakadó esőben az esernyője alatt szorongott.²² (17. kép) Bár félév múltán, ugyanők sokkal visszafogottabban tudósítottak egy hasonló eseményről: a decemberi árvízkárosultak javára rendezett fogadásról készült – a pezsgőt áruló fiatal szép hölgyeket és a nekik fizető, elegáns frakkos urakat ábrázoló – realiztikus rajzzal

19. kép. Bér [Dezső], *Sértett büszkeség.* – Miért vesztél össze a Jancsival?
– Tudod, a gazember azt mondta, hogy a feleségem gyerekének nem a báró az apja.
Kakas Márton, 1911. 18. évf. 1. sz. jan. 1. 14.

Bér [Dezső], *Időtöltés.* – A mi családjában mindenki űz valami sportot: Pista pótlót játszik – a Laci pipakupakokat gyűjt – én meg diplomata vagyok.
Kakas Márton, 1911. 18. évf. 1. sz. jan. 1. 15.

20. Bér [Dezső], Népszámlálás. Akik hiányoznak. Akik nem hiányoznak.
 Népszámlálás a parókián. – Hányan vannak főtisztelendő úr? – Én, az egy – a gazdasszonyom itt az kettő... tehát összesen heten.
 Borsszem Jankó, 1911. 44. évf. 2247. 1. sz. jan. 1. 5.

mintha egyszerűen csak a napi sajtó aktualitásaihoz csatlakoznának, a képalírás sem több tényközlésnél, azaz a pezsgőn befolyt összeg fedezi az elszenvedett veszteségek árát.²³ A karitatívitas eszmeisége, fennköltisége eltűnt.

Sőt, az 1912-es *Kakas Mártonban* a jótékonyosság fogalomköréhez Mühlbeck Károly egy teljes heti naptárat állított össze az ajándékozás nemeibe sorolt visszasságokról: vasárnap az emberek még virágot vittek egymásnak, ám a hétfői gyermeknapon az iskolában a fiúk palcázást, leányok szidást kaptak a tanerőktől, a keddi mentőnap a feloszlatott tüntetés sérültjeinek jelentett segítséget, a szerdai tűzoltónapon a korabeli lánglovag tett látogatást a kocsma szép csaposlányánál, a csütörtöki bölcsődei napon a csendőr hunyta be a szemét, amikor egy anya a lencház küszöbén sietve hagyta ott csecsemőjét, a pénteki orkánnapon a szélvihar söpörte el a perselyező hölgyeket és az

21. Garay [Ákos], *Könnyű nekik!*
 Polgármester: – Nézze csak, Szabó
 János uram, maga milyen gazdag,
 tehető ember. Ne sajnálja azt a kis
 földet ingyen átengedni a kis vasutunk
 számára. Lám, még a pap és
 a kántoruram is megteszi, készséggel.
 János gazda: – Könnyű nekik,
 polgármester úr! Az egyik összetett
 kézzel, a másik meg tátott szájjal
 keresi a kenyerét.
 Borsszem Jankó, 1910. 43. évf. 2209.
 15. sz. ápr. 10. 5.

Könnyű nekik!

odatévedő urat, a szombati „cse-
 léd otthon”-napon a tisztúr bo-
 kázott a házi szolgálólánynál.²⁴

A létfenntartásért vívott vég-
 letes küzdelem kegyetlensége
 felszínre hozta a kíméletlenséget.
 Ezt fogalmazta meg az *Uram-
 bátyám-Üstökös*-ben megjelent
 illusztráció kültelki szereplőinek
 párbeszédében: a fiatal lány szóvá
 tette a sarki suhancnál, hogy ha
 már elvette az áldozat a pénztár-
 cáját, miért hozta el még a ruhá-
 it is, mire az meg se fordulva, a
 válla fölött nyeglén válaszképp
 odabökte az aranyigazságot: a
 pénz önmagában nem boldo-
 gít.²⁵ (18. kép)

A gazdagság és a szegénység
 közti távolság (vagy különbség)
 egyre nőtt, bár a két réteg tag-
 jai a kölcsönös és egyezményes

22. Garay [Ákos], *A megboldogult.*
 – Ideüzent a pap: hogy micsoda jó
 tulajdonságát dicsérje meg
 a megboldogultnak a búcsúztatóban!
 – Üzend meg lányom, hogy tanáljon
 ki ű valami jót szegényről! Neki
 könnyebb lesz, mert nem esmérte
 szegényt!
 Kakas Márton, 1912. 19. évf. 48. sz.
 nov. 24. 9.

Iskola katonáéknál.

23. Garay [Ákos], *Iskola katonáéknál.*

Borsszem Jankó, 1910. 43. évf. 2233. 39. sz. szept. 25. 7.

normasértésekkel egymással, illetve egymásból éltek. Az élclapok gyakran éltek az ellentételezés tartalomerősítő hatásával: egy oldalpáron való közléssel hangsúlyosabbá tették a mondanivalót. A szerkesztési elvet többek közt a *Kakas Márton* is alkalmazta Bér Dezső rajzainak 1912-es újévi közlésekor. Az egyik oldalon egy valamikor jobb napokat látott pár ül az utca padon, a feleség táskás szemeiről, sovány arcáról széles kalap vonja el a figyelmet, mellette a férje (talán egykori nehézfiú) agyonnyútt ruhájában magyarázza érdeklődő ismerősének sértettsége okát: valamelyik barátja kétli, hogy neje gyermekének a báró lenne az apja.²⁶ A másik oldalon egy nagypolgári otthon kényelmében arról diskurálnak, hogy családjukban mivel szokás elütni az időt: pólózással, pipakupak-gyűjtéssel, tárgyalásokkal.²⁷ (19. kép) A két család közti különbség gyökere a pénz: az egyiknek jócskán volt, a másinak alig. Pénz volt az értékmérője mindennek, még a szerelemnek, párválasztásnak, a házastársnak is. Magyarországon 1912-ben vezették be a családi pótlékot, de már az előző év végén kiderült, hogy az legfeljebb

három gyermekig fog járni. Ennek ürügyén Éder Gyula megjelenítésében a háttérben társalgó férfiak azon kárörvendenek, hogy a hozományvadász társuk számításába hiba csúszott: hiába vett el egy nyolcgyermekes özvegyet, hiszen csak három után fizet az állam, így a maradék öt az „őszinte érzelem bizonyítéka”.^{27, 28}

A BOLDOGULÁS LEHETŐSÉGEI

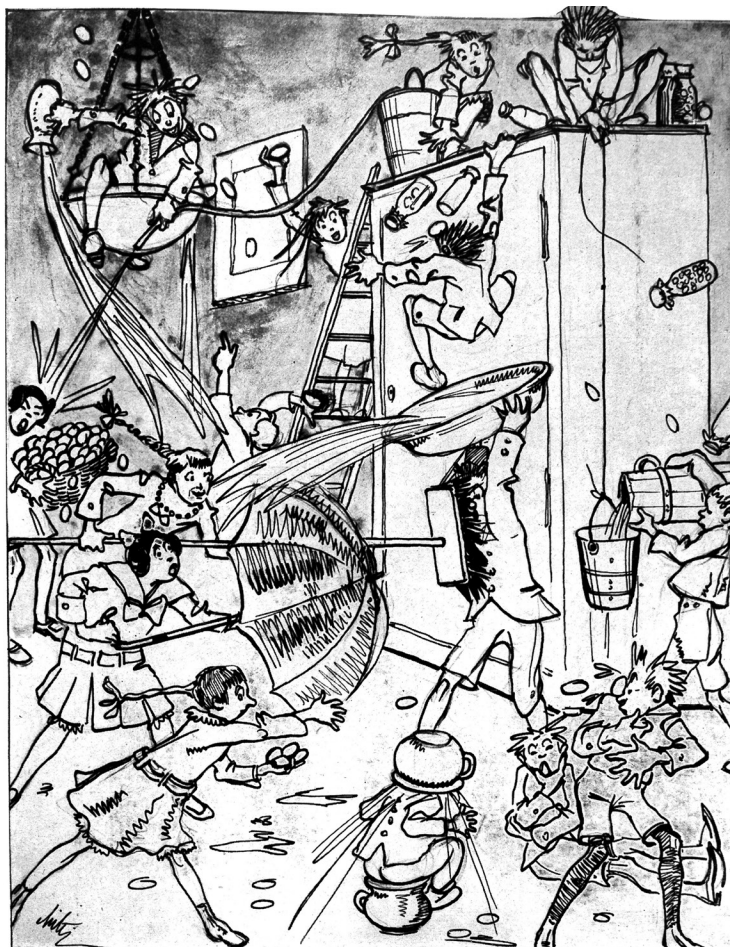
Az adott körülmények között mindenki megpróbálta megtalálni megélhetésének, boldogulásának lehetőségeit. A helyzet feltérképezéséhez hozzájárult az 1911-es népszámlálás. A központi adatgyűjtésről az éleclapoknak is voltak előképeik, amelyeket, mint a *Borszem Jankó Bér Dezső*, vagy Mühlbeck Károly közreműködésével, megosztottak. Az eseményt beharangozó számban a népességből hiányolták a tengerentúlra kíván-

Hazatérés a falun.

Garay rajza.

24. Garay [Ákos], *Hazatérés a falun.* A tehén és a nyaraló pesti nagysága.
Kakas Márton, 1911. 18. évf. 32. sz. aug. 6. 5.

25. [Manno] Miltiadész, Húsvéti locsolkodás a gyermekszobában, Kakas Márton, 1912. 19. évf. 16. sz. ápr. 14. 7.

doroltakat, feleslegesnek tartották a naphosszat kávéházban kártyázó dologtalanokat, eltekintettek volna a Galiciából érkezőktől és a keresztény zarándokoktól²⁹ (20. kép), a családok nagyságát illetően a szegényeknél kilenc éhező gyerekszáj között kellett felosztani a kenyeret, a vidéki jómódú gazdáéknál az egyke kapott meg minden törődést, a középosztálynál öt gyermekkel ülték körül az étkezőasztalt, a vagyonos előkelőségeknél az idősecske úr szép fiatal partnerével csak kettecskén költötték el a luxusételeket³⁰.

A (fő)város és vidék lakosságának életvitele, kultúrája, szemlélete, anyagi adottsága, foglalkozásszerkezete nagyon eltért egymástól. A vidéken végbemenő változások a helyi adottságokhoz igazodtak, az újkor fejlődését jelentő eszközök csak lassan és nehezen jutottak el oda. A vasútépítésnek is számtalan akadállyal kellett szembenéznie, de először is a nyomvonalak fejlesztéséhez földterületre volt szükség. Az e világban otthonosan mozgó, etnográfiaiban jártas Garay Ákos – aki hitelesen jelenítette kinézetüket, gondolkodásmódjukat – a vasútbővítés kapcsán örökített meg egy jellemző

esetet: a hosszú kabátos, nadrágos (hivatalt viselő) polgármester győzködte a hosszú ujjú dolmányos, csizmás gazdát, hogy engedje át ingyen a földjét, ahogy azt a pap és a kántor is tette, mire a gazda azt felelte: könnyű volt nekik, nem a két kezükkel dolgoztak meg érte: összetett kézzel, illetve tátott szájjal keresik meg a kenyerüket.³¹ (21. kép) A művész másfélévre rá a sajátos viseletek érzékeltetésére egy a felesége temetésére készülő idős copfos parasztembert és vállkendős, pruszlikos hűgát örökítette meg, mert az özvegyember semmi jót nem tudott felemlíteni az elhunytáról, így a pap fantáziájára bízta a búcsúbeszédbe dicséretes tulajdonságok megnevezését.³² (22. kép)

A művelődésnek helyet adó olvasókörokbén találkozó parasztlak könnyebben juthattak a nagyvilágba betekintést nyújtó könyvekhez, újságokhoz, amelyekben az ol-

Budapest, szeptember 25. 2233. (39.) szám. XLIII. évfolyam. 1910

BORSSZEM JANKÓ

FOSTERKESZTŐ CSUCSERI BORS.

Megnyitó ünnep az egyetemen.

26. Homiczkó [Atanáz], Megnyitó ünnepség az egyetemen. Kínai vendégek oly kedvesen mosolyognak. Mintha otthon volnánk!

Borsszem Jankó, 1910. 43. évf. 2233. 39. sz. szept. 25. 1.

27. kép. Bér [Dezső], Az élet iskolája. Kitanult dámák oktatgatják az aranyifjúságot. Felsőbb leányiskolák tőzsomszédságában alsóbb, sőt legalsóbb leányok tanyái virulnak.
Borsszem Jankó, 1910. 43. évf. 2233. 39. sz. szept. 25. 4–5.

vasottak néha elképzelhetetlen sületlenségeknek tűntek számukra.³³ S bár az 1868-as népoktatási törvény tankötelezettséget írt elő, a sorkatonai szolgálatra besorozott bakák kiképzése előtt az elemi ismereteket kellett pótolni: az írni-olvasni tudást, számolást, illetve a neveltségbeli hiányosságokat kellett felszámolni.³⁴ A katonai kiképzés, a laktnyaélet az élclapok visszatérő témái közé tartoztak. (23. kép)

A felemelkedés, a munka, a jólét ígérését a város hordozta. Sokan keresték boldogulásukat a (fő)városban, különösen a fiatal, képzetlen vidéki leányok, akik legalább a kelen-gyűjre valóért elszegődtek szolgálónak, cselédnek. A szerencsésebbek, akiket például a háziúr elvett feleségül³⁵, városiakok lettek, s csak látogatóba mentek haza. A városi elegáns ruha, a nagykapun be sem férő, széles kalap legalább olyan mulatságos volt otthon, mint amikor az igavonó barom szarvai beakadnak az utcai kerítésajtón.³⁶ (24. kép)

Az előrelépés egyik elfogadott, támogatott módja az iskoláztatás volt. A pedagógia megbecsült tudománnyá nőtte ki magát, e tárgykörben tudós társaságok alakultak itthon és külföldön egyaránt. A 20. század elejére már évfordulók sokasága teremt alkalmat értekező tanácskozásokra. Ennek köszönhetően a felnőttek figyelme kezdett a gyermekélet dolgaira terelődni. A látókör szélesedése megmutatkozott az élclapokban is. Az 1912-es *Kakas Márton* húsvét alkalmával szívesen hozta napvilágra Manno Miltiadész háborús állapotok ábrázoló rajzát, azaz (a felnőttek szerint) mi mindenre képesek a szobában magukra hagyott gyerekek: elszabadult a vizes pokol.³⁷ (25. kép) A *Borsszem Jankó* 1910-ben egy egész számot szentelt az iskolának a tanévkezdés alkalmával. Belül, egy képsorozat elején, az iskola előtt csoportosuló szülők között lovas csendőrök vágtak rendet; a diákok roskadoztak a cipelendő tanszerek súlya alatt; elméledési gyakorlatként együtt szunyókáltak a tanárral; az eminens még éjjel is magolt; az ovisoknak az óvo néni hegedült; a diákok fülét húzták, vagy elnászpárgolták őket; a jövőben a fiúkat apácák, a leányokat szerzetesek fogják tanítani; az elhasznált taneszközök múzeum kerülnek; a jogászélet jobbára az egyetemen kívül zajlott; illetve hogyan készült a tankönyv.³⁸ A tanrendszerű képzés az egyetemi oktatásban teljesedett ki, ezért címlapon hozta Homicskó Atanáz egyetemi ünnepi megnyitójáról szóló karikatúráját: az esemény díszvendége az akkor Magyarországon tartózkodó kínai delegáció, s a kar-

zaton a vendégek, az egyetemista urak mellett egyetemista hölgyek is szép számmal szerepelnek.³⁹ (26. kép)

A dualizmus korának legtöbb vitát kiváltó kérdése volt a nők egyenjogúsítása az élet különböző területein. A női munkavállalás körének szélesítésében jelentős lépés volt a középszintű képzés bevezetése. Elfogadtatásában döntő érv volt, hogy az oktatás révén általában műveltebb feleséget és anyát nyernek a férfiek, az apák, a családtagok, akiknek sikerességéhez jelentős mértékben fog hozzájárulni. A felsőbb leányiskolák a 19. század végére érettségét adó gimnáziumokká nőhették ki magukat. Az előbb említett élclap hivatkozott száma Bér Dezső segítségével bemutatta a leányokat kísértő, a züllés és a tisztesség közti keskeny határmezsgyét.⁴⁰ (27. kép) Az ellentételezés drámaiságát emelendő, az egy oldalpárra szerkesztett két kép egyikén, a dorbézolás nyomait magán viselő szeparében egy meglehetősen, kiélt hölgy gondoskodik az ölében fetregő lump férfiról; a másikon a felsőbb leányiskolába igyekvő kisleányok zavartan fordulnak el a mellettük szemben elhaladó fiatal kurtizántól, akinek sarkában már ott siet következő kuncsaftja. A kerülendő találkozás elől lehetetlen kitérni, hiszen a leányiskolák köze-

Emanצי Paula

emanczipált feminista gondolatai.

A nászutazás higiénijáról sokat beszélnek mostanában. Nászutazást vagy jól kell csinálni, vagy sehogy. De csinálni kell.

A nászutazáson manapság nem annyira az ifjú feleséget kell félteni a sok strapától, mint inkább a korán megvénült «ifjú» férjet.

A mai férfiak szintén a rövid nászut mellett vannak. De csak azért, mert nem akarnak sokat költeni — a hozományból. Már tudniillik — a feleségre.

Ha rövid a nászutad, toldd meg — több csókkal!

Én még várok egy keveset, míg a nadrágszoknya nálunk is divatba jön. Akkor aztán férjhez megyek — nadrágszoknyában. A nászuton legalább férjemmel bátran mehetek az éjjeli mulatóhelyekre is.

Nem tetszik a férfiaknak a nadrágszoknya? Hát akkor majd — nadrágban járunk.

Különb is mi, modern nők, már régen férfias ruhában járunk. Eszményileg. Minthogy mi vagyunk — a férfiak. A férfiak már szoknyát ölthetnek magukra. Kérek tehát — tüzet.

Szomolnok y Edit a matinén

A Nyugat-matinét megelőzőleg rendszeresen vihar tombol Sheraton autentikus faburkolatu ebéd-lőtermünkben.

Papa különben elég tapintatos és sohasem feledkezik meg magáról a főlszolgáló-személyzet előtt. Ilyenkor azonban kivételt tesz és olyat csap az asztalra, hogy Gerome megrovó tekintetét vonja magára és ennek következtében nem is kap másodsorban a homárraguból. Meg kell adni, Gerome kitünő hatásokat ért el nála szigorú pedagógiájával.

Igazán megfoghatatlan, hogy én, ki elsőnek üdvözöltem táviratilag Paukhurst elvtársamat abból az alkalomból, hogy becsipett állapotban mutatkozott a Piccadellyn, én, ki a fölvilágosítás terjesztésére alakult egyesület végalmi bizottságának elnöke vagyok, s végül én, ki Colette Villyt és Vedekinet magyaráztam az Intellektuellek estéjén, Engl báróknál, én ne menjek el a Nyugat-matinéra, — szerencsére a papát nálunk senki sem veszi komolyan.

A proscéneum-páholyban ültem, nemes egyszerűséggel voltam öltözve. Rózsaszín selyem kombineron fölött barna trottóruha, sárga bagariacipő, sárga szalmasisak hatalmas köcsaggal. Mérgecs Pál szociológus barátom, ki mögöttem ült, a rendesnél is vörösebb színben égett. Alattam zsi-bongott, imbolygott, zihált és hőmpölygött minden

28. Emanצי Paula, Bolond Istók, 1911, 34. évf. 14. sz. ápr. 2. 4.

29. kép. [Bér Böske], Szomolnok y Edit a matinén, Kakas Márton, 1912. 19. évf. 12. sz. márc. 17. 6.

Szomolnoky Edit a karácsonyi vásárról.

Bér Böske.

Karácsony — szép & poétikus inkarnációj a lelkünkben összegyűlemlett vallásos vásárló extázisnak — hol késik misztika hangulatod e ros kedvtől hangos Budapest országban?

Hol van proletá vásárlód? Ki gögúrhatnámsággal le el fillérjeivel a külvrosi bódékat?

Hol van derék unszimpatikus l polgárod? Ki a pír költés lázcsillóság

val szemében trappol az áruházak felé?

Hol vannak burzsoáid? Tömött tárcáikkal ifjú hitőkkel?

Hol vannak nemtőid? A felső tízezer ragyo dámái, akik a jótékony bazárokon három csés teát fogyasztanak a nyomor enyhítésére?

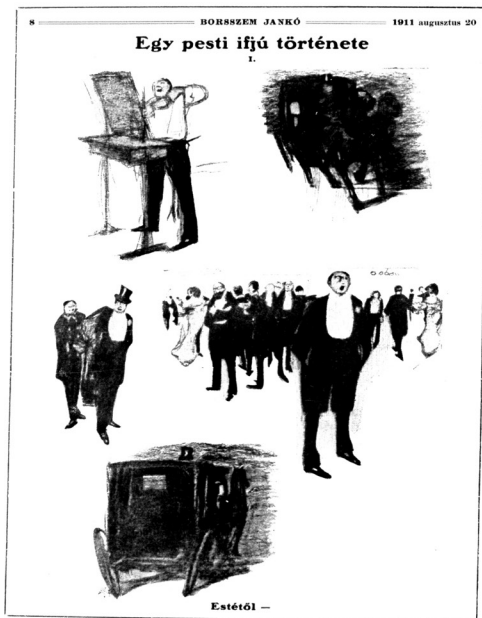
30. Bér Böske, Szomolnoky Edit a karácsonyi vásárról, Kakas Márton, 1912. 19. évf. 52. sz. dec. 22. 14.

lében rendszerint örömtanya is található. (Itt vélhetően a belvárosi Váci utcai Veres Pálné Gimnázium és a több évszázadra visszamenő piros lámpás múltú Magyar utca közelségére utaltak.)

A férfiak legnagyobb ellenállását a diplomás, értelmiségi nők színre lépése váltotta ki. Az élclapok (férfi) szerkesztősegei, munkatársai sem akarták/tudták helyén kezelni a kérdést. Ellenérzéseiket többek közt az önálló rovatot is képező, női állandófigurák szájába adták. A *Bolond Istókban* jelent meg a 19. század végén, a 20. század elején közülük a legtaszítóbb, Lakos Alfréd orvostanhallgató Tudor Kamomillája, akinek öltözete, gondolatai annyira unszimpatikus, illúzióromboló lehetett, hogy az 1910-es évekre elhagyták. Megtartották azonban többek közt a csinoska, bokavillantós, cigarettázó, széllelbélt Emanczi Paulát⁴¹ (28. kép), valamint a *Kakas Márton* megalkotta az élet mindennapi történéseinek összefüggéseinek gondolkodó bölcsész Szomolnoky Edit alakját⁴² (29. kép), akinek valódi kilétéről az 1912. év végi ünnepi számában fényképpel együtt rántotta le a leplet⁴³ (30. kép). A társadalmi jelenségek működését tréfásan elemző fejtegetések írója Bér Böske volt. (Ő az úttörő humorista hölgyek egyike, olyanok jártak előtte, mint Ade Matild, Kalivoda Kata festők, grafikusok, de mint író mindenképp elsőnek tekinthető, s feltehetően Bér Dezső valamely nőrokona, talán leánya, vagy unokahúga.)

A férfiak korábbi előjogai megtépződtek, de pályájuk, önállóságuk, életvitelük mit sem változott. 1911-ben Vadász Miklós vetette papírra egy pesti ifjú történetének stációit estétől hajnalig.⁴⁴ (31. kép) Este a konflis hazavitte, frakkot húzott, társaságba (bálba? színházba?) ment, majd megint konflisba ült, együtt vacsorázott egy félvilági barátnővel, aztán újfent konflist fogadott, és a bordélyban kötött ki, végül hajnalra tudj' isten, hogy keveredett az ágyára. A lumpolás forgatókönyve, illetve egyes fejezetei visszatérően örökké terítéken volt az élclapokban. A bálozó fiatalembereknek egyetlen partnerszelekciós szempontjuk volt a pénz; ha a leányzóhoz járt hozomány, kézről-kézre adták, ha nem „oda se bagóztak” a petrezselymet árulóra, mint azt Manno Miltiadész láttatta.⁴⁵ Az azonban feltűnő, hogy a vagyontalansága miatt visszautasított, vagy elhanyagolt báli frakkos ifjút, alig (vagy nem?) ábrázoltak a szemlézett élclapokban.

Ha megköttetett a jó parti, a tehetősebb feleségek nem maradhattak el a legújabb divattól. Az 1910-es évek trendje a szűk szoknya volt, amelynek láttán a vidéki népek azt hitték, hogy – az újabb városi bolondéria miatt – a „lúdoktorné” a lábán hordja a fűzöt.⁴⁶ (32. kép) Ám volt egy ruhadarab, amely közbotrányt okozott. Szinte minde-

31. Vadász [Miklós], Egy pesti ifjú története. Estétől hajnalig.
Borsszem Jankó, 1911. 44. évf. 2280. 34. sz. aug. 20. 8–9.

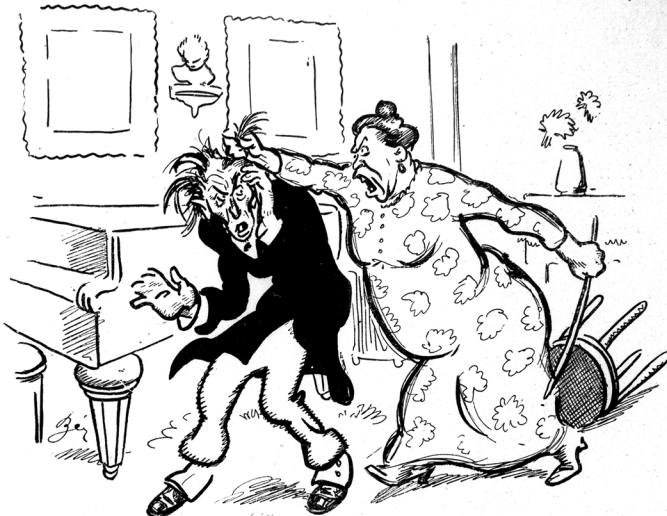
32. Bér [Dezső], A szűk szoknya.
— Nézze csak kend komámasszony, a lúdoktorné a lábán hordja a midert.
Borsszem Jankó, 1911. 44. évf. 2253. 7. sz. febr. 12. 5.

33. Bér [Dezső], Mi zaj riad? A nagysága: Az Istenért, még most is klopfolnak? Szóljon ki, Mari, a folyósóra, hogy már elmúlt tíz óra!
A szobalány: Nem klopfolnak, kezét csókolom. A nagyságos úr veri a doktor urat.
Kakas Márton, 1911. 18. évf. 3. sz. jan. 15. 1.

Rébusz.

Bér rajza.

34. Bér [Dezső], Rébusz.
 – Mit csinál ez az asszony?
 – Párját ritkítja! Kakas
 Márton, 1911. 18. évf. 13. sz.
 márc. 26. 9.

35. Brózik [?], Váratlan fele-
 let. Férj (feleségéhez).
 Mit mondasz? Nem
 szeretnél férfi lenni?
 Nő. Az nem, hanem azt
 szeretném, ha te az volnál.
 Bolond Istók, 1912. 35. évf.
 15. sz. ápr. 14. 6.

36. kép. Garay [Ákos], *Virágos Budapest*. Ablakdíszek.
Borsszem Jankó, 1911. 44. évf. 2270. 24. sz. jún. 11. 7.

gyik élclapban megjelent, hogy a nadrágszoknyát viselő nőt kis híján meglincselték az utcán. Legrészletesebben a *Borsszem Jankó* tudósított róla Bér Dezső illusztrációival: szegény asszonyt pendelyre vetköztették, és este, otthon férjura is helyben hagyta.⁴⁷ A felháborodás érthetetlen, különösen túlzónak tűnik, hiszen az 1890-es években hasonló szabású nadrágot már hordtak a bicikliző hölgyek.

A házasságokban a szerelem (vagy az újdonság) elmúltával, a látszat megtartásával a házasfelek külön utakon keresték a boldogságot. A megcsalás, a megcsalás az életközösséget fenntartó kompromisszumok, hétköznapi allűrök közé tartozott. Ám, ha a vétség kitudódott, akkor a tettlegesség is előfordult a megcsorbult becsület kiköszörülésére. A *Kakas Mártonban* Bér Dezsővel címlapon ábrázoltattak egy alapos ütlegelést: a nagyságos asszony azt gondolta, a szomszédban már megint hangosan klopfolják a húst, de a szobalány felvilágosította, hogy ezúttal a nagyságos úr veri a doktor urat.⁴⁸

Boszton.

I.

A Belvárosban.

II.

Óbudán.

III.

A Ferencvárosban.

IV.

A Trieszti Nőnél.

37. [Manno] Miltiadész, Boszton. A Belvárosban. Óbudán. A Ferencvárosban. A Trieszti Nőnél.
Kakas Márton, 1912. 19. évf. 7. sz. febr. 11. 11.

(33. kép) Néhány hónappal később a művész a téma további kifejtésének kedvéért a „párját ritkítja” szólást értelmezte a házastársi csetepaték egyik megnyilvánulásának: a dühösen felindult asszonyság markával egyelte ura haját.⁴⁹ (34. kép) A házastársi erőszak inkább az olykor a férjüket megruházó feleségek alakjában jelent meg az élclopokban.

Már az 1890-es években felmerül a házasságon belüli demokrácia, a felek egyenrangúságának problémája.⁵⁰ Azonban egy 1912-es *Bolond Istók*beli jelenet mintha a férfi nemi szerep újraértelmezésének megindulására utalna. A házaspár a férfiszerepről beszélget, végkifejletként a feleség azt kérte férjétől, annak teljes megdöbbenésére, „le-

Az Erzsébet-téren

38. Bér [Dezső], Az Erzsébet téren.

– Milyen kár hogy nem vagyok szellemes ember. Ennyi idő alatt már holtra kacaghattuk volna magunkat.

Borsszem Jankó, 1911. 44. évf. 2285. 39. sz. szept. 24. 11.

gyen férfi”.⁵¹ (35 kép)

Budapesten az 1910-es évek járókelői a *Borsszem Jankó*ban publikált Garay Ákos-féle karikatúra jeleneteinek tükrében a következő helyzetekkel szembesülhettek sétájuk során: a Dob utcában az ablakban pipázó kereskedő nyakon köphette, a Nefelejcs utcai ablakokból szellőztetések alkalmával orrfacsaró bűz áradhatott, a Nagy János utcában fényes nappal törtek be a lakásokba, a Cserhát utcában a háziurat szerették volna felakasztani az elégedetlen lakók, a Magyar utcában kedvesen mosolygó kurtizán csipett nyakon egy-egy odatévedő minisztériumi államtitkárt (Bartóky Józsefet).⁵² (36. kép)

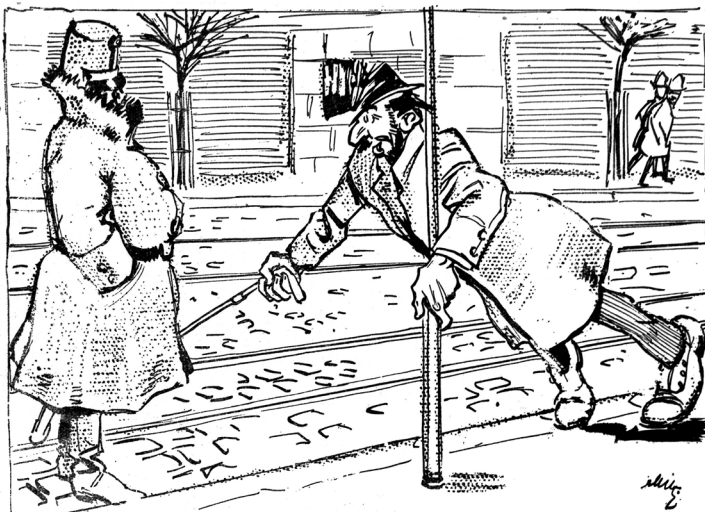
A korban végig népszerűek mulatókban, vendéglőkben, magánházaknál rendezett táncestek, bálók. 1911-re a magyar fővárost is meghódította a Nyugatról érkező, Bostonban kreált tánc, a boszton. A *Kakas Márton*ban leadott Manno Miltiadész-rajz alapján kerületenként másként ropták: a Belvárosban elegáns párok stílusosan, az Óbudán természetes hölgyemény diktálta a lépést felényi párjának, a Ferencvárosban a lendület hevében felrúgtak más párokat, s a „Trieszti Nónél”-hez címzett fogadóban pedig a baka szorította magához teltkarcsú babáját.⁵³ (37. kép)

A humor stílusa a 20. század elejére változott, a harsányság mellett erőteljesebb lett a nyelvi, logikai humor, sőt megjelent az egykedvűség humora. Példának okáért, a *Borsszem Jankó* egyik 1911-es illusztrációjának, a kísérő szövegében a vicc alapja, hogy az Erzsébet téri padon ülő pár férfitagjának saját véleménye szerint egyáltalán nincs humora, de pont az önirónia tanúskodik arról, hogy mégis van: „Milyen kár, hogy nem vagyok szellemes ember. Ennyi idő alatt már holtra kacaghattuk volna magun-

Kakas Márton

Érthetetlen.

Manno rajza.

39. [Manno] Miltiadész,
Érthetetlen.

– Miért nem megy haza?
– A villamost várom!
– Most éjjel két órákor?
Hisz csak reggel hatkor
jön!

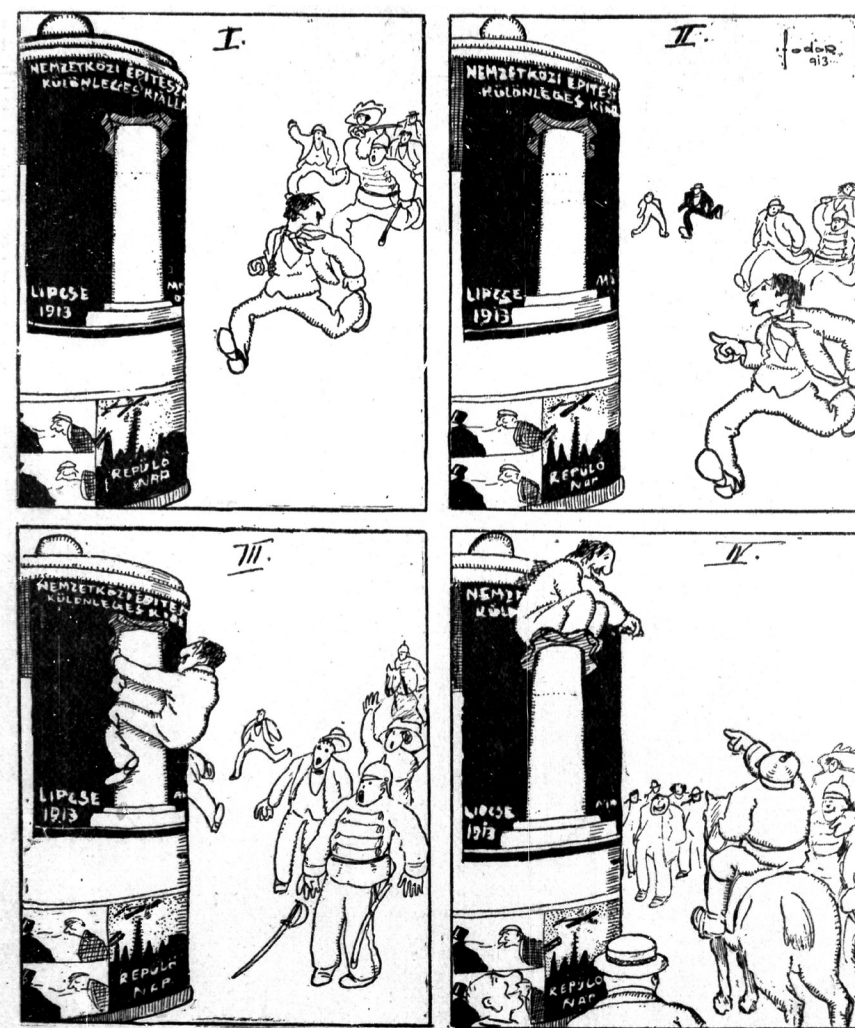
– Hát akkor miért
feküsznek itt ezek a sínek?
Kakas Márton, 1911. 18.
évf. 10. sz.
márc. 5. 8.

kat.⁷⁵⁴ (38. kép) Vagy a *Kakas Márton*ban közreadott Manno Miltiadész-karikatúrában megjelenített, a részeg ember észjárására jellemző logikai bukfcenc: a póznába kapaszkodó dülöngélő nem megy haza éjjel, mert a villamost várja, de az csak reggel fog indulni, s ekkor felötlik benne a kérdés: „akkor miért fekszenek ott a sínek?”⁷⁵⁵ (39. kép) A nagyközönség képolvasási kultúrájának fejlődését jelzi, hogy az *Urambátyám-Üstökös* közölte Fodor László bravúrosan szellemes rajzát az ötletes tolvajról, aki meglátva a hirdetőoszlop plakátján ágaskodó oszlopot, felmászik rá, s megmenekül, mert üldözői nem érik el: kétségbeesésében a háromdimenziós valóságból átlép a kétdimenziósba.⁵⁶ (40. kép) A képi abszurdhumor értelmezésének tömeges képességének kialakulásának, megléte szükséges a geg megértéséhez.

A társadalom peremére szorulók egy része földrajzilag is a város külső területére, a kültelekre szorultak. Az illetőségük megnevezése már jelezte társadalmi hovatartozásukat, életstílusukat. Az *Urambátyám-Üstökös* Fodor László rajzán keresztül mutatta be a kültelki értékrendet: a fiatal, kezdő bűnöző nem tudott akkora balhét megcsinálni, hogy azért annyira leültessék, amivel az ott honos alvilág suhanc zsványai között megfelelő presztízst tudjon kivívni magának.⁵⁷ A leszakadók másik része a társadalom zárt, nem nyilvános, intim szféráiban prostituált létre kárhóztatva reménykedett a kitörés csekélyke esélyében. Az előbbi élclap egy nyelvi fordulatot felhasználva világított rá Hatos Tamás által megfestett pillangó egyszerű észjárásával: „Igazán furcsák az emberek. Azok, akik mindennap otthon találunk, pont azok mondanak elveszett nőnek...”⁷⁵⁸ (41. kép) Tehát, akik igénybe veszik szolgáltatásait, egyúttal le is mondtak róla: eldobható, pótolható „árulénynek” tekintették.

A KÖRÜLMÉNYEK ELFOGADÁSA, FENNTARTÁSA, ELUTASÍTÁSA

A kialakult társadalmi rendet azok tudták elfogadni, akik önös érdekeket szem előtt tartva, találtak olyan kompromisszumot, amely biztos menekülő utat, vagy hátteret jelentett az előttük álló ingatag jövőben. Egy 1911-es *Bolond Istókbeli* karikatúra az önző szempont elsőségét figurázta ki: az építkezés mellett elhaladó házaspár férfitagja a rossz állványzaton billegő munkás láttán felháborodva tiltaná be a veszélyes helyeket, felesége egyetértően helyeselt, annál is inkább, mert szegény ördög az ő nyakukba eshet.⁵⁹ Később, pedig az énközpontú látásmód ellentmondásosságát mutatta be a gyermekvilág logikájára építve: két fiú játszik, de az egyikük sírva fakadt, mert társa nem adott neki a kalácsból, a nevelő nő rászólt: „Hát adj neki! Te nagyobb, okosabb

40. Fodor [László], Az ötletes tolvaj,
Üstökös-Urambátyám, 1913. 56. évf. 2914. 32. sz. aug. 31. 4.

41. Hatos T[amás], [Cím nélkül]
 – Igazán furcsák az emberek. Azok, akik
 mindennap otthon találják, pont azok
 mondanak elveszett nőnek...
 Üstökös-Urambátyám, 1913. 56. évf. 2929.
 49. sz. nov. 30. 4.

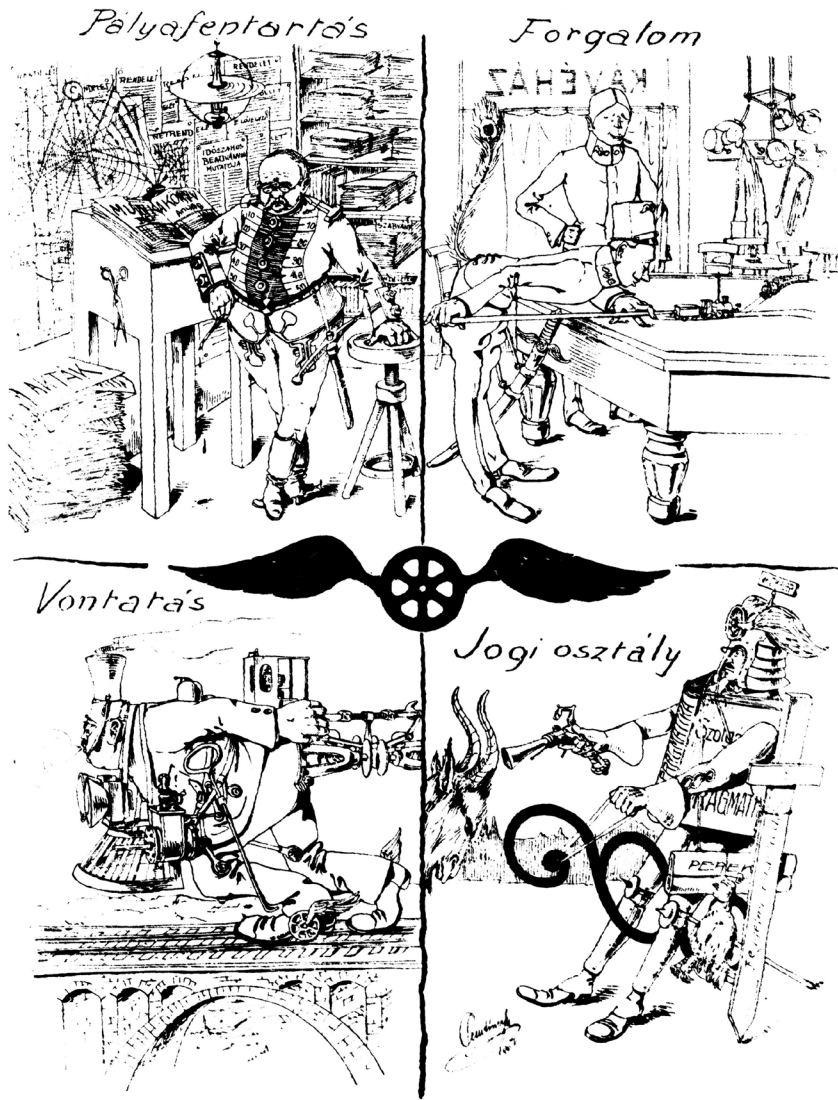
42. Hatos T[amás], Ellentmondás.
 – Mit visítotok!?
 – Peti az én kalácsomból akar.
 – Hát adj neki! Te nagyobb vagy, légy okosabb!
 – Nem vagyok én bolond, hogy okosabb legyek!
 Bolond Istók, 1912. 35. évf. 4. sz. jan. 28. 6.

Összeillők.

43. Hatos T[amás], Összeillők.
 – Maga azt a kétes múltú özvegyasszonyt akarja
 feleségül venni?
 – Természetesen! Éppen összeillünk, mert nekem
 meg a jövőm kétes.
 Bolond Istók, 1912. 35. évf. 33. sz. aug. 18. 9.

Új egyenruha mindenfelé.

44. [Harsányi József?], Új egyenruha mindenfelé. Végre a vasutasok óhaja is teljesül: szolgálati szakok szerint megkülönböztető új uniformist kapnak.

Borsszem Jankó, 1910. 43. évf. 2216. 22. sz. máj. 29. 7.

vagy! – Nem vagyok bolond, hogy okosabb legyek!⁶⁰ (42. kép) Az esélyfelmérésre idézett meg egy párbeszédet Hatos Tamás illusztrációjával, amelyben a nősülő férfi azért hajlandó elvenni a kétes múltú özvegyet, mert az órá váró jövő legalább olyan kétséges, tehát a két idősíki (erkölcsi) bizonytalansága kiegyenlíti egymást – nem lesz mit egymás szemére vetni, viszont támasznak megmaradnak egymásnak.⁶¹ (43. kép) A

Tanár úrék tüntetnek.

45. kép. Bér [Dezső], Tanár úrék tüntetnek. Mit vélünk csinálnak igazán mese; / Megrendül belé a szív, az agy, a vese. / Le a Barkócikkal! Táborunk vezesse / Tüntető táblákkal tanarak Mózese!
Borsszem Jankó, 1910. 43. évf. 2239. 45. sz. nov. 6. 5.

Tüntetés

I.

Manno rajza.

Bécsben

II.

46. kép. [Manno] Miltiadész, Tüntetés. Bécsben és Pesten.
Kakas Márton, 1911. 18. évf. 39. sz. szept. 24. 11.

47 Jeney [Jenő], Asszonyvilág.

Mostanság hogy a közrend fenn ne adjon, / Elfoglalja minden férj helyét az asszony.

Bolond Istók, 1914. 37. évf. 33. sz. aug. 16. 11.

mindenki számára hasznos, nyilvánvaló egyértelműség kedvéért az egyes társadalmi, foglalkozási rendeknél, csoportoknál specializáltabb, aprólékos szabályokat vezettek be közmegelegedésre. A folyamat látványosan ment végbe – többek közt – a vasutasoknál, mint azt a *Borsszem Jankó* is közzétette: az egyenruha alapján megkülönböztethetőek lettek a pályafenntartásban, a forgalomban, a vontatásban, a jogi osztályon dolgozók.⁶² (44. kép) Az alsóbb, beosztotti, alkalmazotti, dolgozói rétegek a szabályozás változtatása ellen, vagy változtatásért tömeges megmozdulásokhoz (1. petícióhoz, felvonuláshoz, sztrájkhoz) folyamodtak, ha idővel valamilyen eredményt akartak elérni. Az 1910-es években sem találtak egyértelműen kedvező fogadtatásra a tervezett oktatásügyi reformok: Bér Dezső – a *Borsszem Jankó* egyik állandó élclapfigurájának, a szerkesztőségi szócsőnek is tekinthető kisdíák, Vigyázó Lacika ákom-bákomos gyerekrajzáának stílusában megalkotott – karikatúráján a tanerők és nebulók együtt tiltakoztak a terhek növekedése ellen.⁶³ (45. kép) Azonban a *Kakas Márton* Manno Miltiadésztől közölt tükröztetése szerint, ha a tüntetés Bécsben volt, a rendőrök kegyelemért könyörögtek és megfutamodtak a támadó, követ dobáló tüntetők előtt, ha a felvonulás Pesten volt, akkor a lovas rendőrök kardlappal ütlegelték a résztvevőket.⁶⁴ (46. kép)

S végül 1914 nyarán az időről-időre visszatérő polémiát okozó kérdésnek, a női munka egyenrangúságának a végére pontot tesz a nagypolitika teremtette szükséghelyzet. A háborús katonai mozgósítások, behívások miatt kieső férfimunkaerőt nőkkal vol-

tak kénytelenek helyettesíteni. A fordulat a *Bolond Istók* értelmezésében azt jelentette, hogy beköszöntött az „asszonyvilág”: női rendőr állt a poszton, kéményseprőnő sietett tisztítani, villamos kalauznő kedvesen fogadta az utasokat, utcaseprőnők locsolták a közterületet, csendőrök masíroztak az utcán.⁶⁵ (47. kép)

ÖSSZEGRZÉS

Az egyes karikatúrákat motiváló konkrét történés felfejtése (l a 12. és az 51. lábjegyzetet) nélkül, illetve utalásszerű körülíró magyarázata mellett is összeáll az az általánosabb kép az I. világháború előtti időket jellemezte. A felvonultatott élclapi pillanatképek a kornak azt a torzított tükörképét adják, amelyben a kortársak társadalomkritikája fogalmazódik meg. Az 1910-es évekre kialakult társadalom már magán viselte a mai modern, fogyasztói társadalom minden ismertetőjegyét.

A magyarországi dualizmus nagy átalakulásának lendületet adó, a haladást övező, jobb jövőt váró illúziók darabokra hullottak: a részleges (korlátozott) demokrácia, a polgár, a város, a munka, a házastárs elsődleges értékmérője a pénz. Az élclapokban a karitatív megmozdulásokról tudósító közlésekből teljesen eltűnt a rendezvény eszmeiségével való azonosulás, jótékony hatásukba vetett hit, s megmaradtak udvarias sajtóaktualitásnak, sőt megjelent a sikertelenséget kísérő káröröm. Nyoma sincs a – korszak elejére még jellemző – társadalmi szolidaritásnak, együtt érző szerkesztői kikacsintásnak. A leszakadók sokasodása, a megélhetésért, a létért folytatott kenyérharc nehézsége felszínre hozta a kíméletlenséget. A városi élet névtelenségében az átmeneti vigaszt nyújtó „kikapcsolódások” tovább rombolták az általános erkölcsöket.

A humor eszköztárában jellemzőbb lett az egyes csoportok, rétegek értékrendjét közvetítő nyelvi, logikai humor, s felbukkant az egykedvűség szórakoztató szellemessége. A képi abszurdhumor alkalmazása az olvasóközönség vizuális olvasási kultúrájának finomodására utal.

A város és a vidék világa még erősebben vált el egymástól. A fővároson kívül élők lakóhelyükről nehezen tudták követni a felpörgő változásokat.

Az egyenlőség eszméi kezdték átírni a nemi sztereotípiákat. Először a női szerepek indultak változásnak a leányok közép- majd felsőfokú tanulásával, munkavállalásával, értelmiségi foglalkozás-választásával. Az egyenjogúság kérdése a párkapcsolatokban is tematizálódott; ha a nő egyenrangú a férfival, akkor mi teszi férfivá a férfit. 1914-ben a nemek egyenlőségétől való idegenkedést hirtelen eloszlatta a kényszerű szükség: a kitörő háborúba vonult férfiak helyét a nők vették át.

Az egyes társadalmi csoportokra, rétegekre vonatkozóan, de főleg egyes foglalkozásokon belül precízebb, finomabb hierarchizáló szabályok kerültek bevezetésre a felülről, vagy alulról történő érdekérvényesítésért, annak fékezésére, ellenőrzésére. Elfogadottá vált, hogy bármilyen hathatósabb változást csak tömegesen, s rendszerint erőszakba torkolló módon lehet elérni.

Az élclapi ábrázolásokban azok az alkuk tükröződtek, amelyekkel elviselhetőek voltak a mindennapok, illetve a megfogalmazott kritika kíméletlensége miatt élesen világitotta meg a tapasztalt ellentmondásokat.

JEGYZETEK

1. Az Üstökös 1905-ben jelent meg utoljára önállóan, 1906-tól egybeolvadt az *Urambátyámmal*. A folytatás az Üstökös kiemelt címével, évfolyam- és lapszámjelzésével, illetve *Urambátyám* mellékleteivel jelent meg 1918-ig.
2. *Borsszem Jankó*, 1910. 43. évf. 1. sz. jan. 2. 14–17.
3. *Üstökös-Urambátyám*, 1910. 53. évf. 2776. 1. sz. jan. 2. 11.
4. *Éder Gyula*, *Karrier*, *Kakas Márton*, 1912. 19. évf. 12. sz. márc. 17. 5.
5. *[Manno] Miltiadész*, *Modern fenevadak*, *Kakas Márton*, 1912. 19. évf. 19. sz. máj. 8. 13.
6. *[Manno] Miltiadész*, *Az aviatika haszna a hadseregben*, *Kakas Márton*, 1912. 19. évf. 38. sz. szept. 15. 11.
7. *Jeney [Jenő]*, *Autómobil-adó*, *Bolond Istók*, 1911. 34. évf. 7. sz. febr. 12. 5.
8. *Bér [Dezső]*, *A pesti omnibuszon*, *Borsszem Jankó*, 1911. 44. évf. 2253. 7. sz. febr. 12. 11.
9. *Jeney [Jenő]*, *Az autóbussmegállónál*, *Bolond Istók*, 1913. 36. évf. 46. sz. nov. 16. 5.
10. *Bér [Dezső]*, *Mentőfölszerelés a villamos ellen*, *Kakas Márton*, 1912. 19. évf. 21. sz. máj. 19. 3.
11. *Éder [Gyula]*, *A megreformált pesti utca*, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 47. sz. nov. 19. 3.
12. *Bér [Dezső]*, *Csárdajelenet a Bajazzókból*, *Borsszem Jankó*, 1910. 43. évf. 2207. 13. sz. márc. 27. 1.
A parlament feloszlatása előtt a költségvetés elfogadása körül bontakozott ki hangos, tettelegességig fajuló vita. A szónoki emelvényen álló miniszterelnököt, Khuen-Héderváry Károlyt és a közelében levő földművelésügyi minisztert, Serényi Bélát, a súlyos rézből készült írószertartó, a vastos könyvek okozta zúzott sebesülések miatt kellett azonnali orvosi ellátásban részesíteni. A sérült politikus hasztalan próbált a szólásszabadság szentségére hivatkozni, betörték a fejét. Az ügyben nyomozást indítottak, s a sajtó napi rendszerességgel beszámolt a fejleményekről. Forrás: Az utolsó ülés, *Budapesti Hírlap*, 30. évf., 68. sz. márc. 22. 3–6., A képviselőházi támadás, *Budapesti Hírlap*, 30. évf., 69. sz. márc. 23. 5–8., *Budapesti Hírlap*, 30. évf., 70. sz. márc. 24. 4–5., *Budapesti Hírlap*, 30. évf., 71. sz. márc. 25. 4–5., *Budapesti Hírlap*, 30. évf., 72. sz. márc. 26. 5., *Budapesti Hírlap*, 30. évf., 73. sz. márc. 27. 5–6.
13. *Éder [Gyula]*, *Az ok*, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 51. sz. dec. 17. 3.
14. *Györgyfy György*, *Ez Pest, Üstökös-Urambátyám*, 1913. 56. évf. 2889. 7. sz. febr. 8. 8.
15. *Miklósi[-Mutschenbacher Ödön]*, *A panama, Üstökös-Urambátyám*, 1913. 56. évf. 2891. 9. sz. febr. 23. 5.
16. *Jeney [Jenő]*, *A sajtó ereje*, *Bolond Istók*, 1911, 34. évf. 36. sz. szept. 3. 3.
17. *Garay [Ákos]*, *A hiba*, *Kakas Márton*, 1912. 19. évf. 46. sz. nov. 10. 7.
18. *Éder [Gyula]*, *Indexen*, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 25. sz. jún. 18. 3.
19. *Prohászka ébresztése*. Szerk. *Szabó Ferenc*. Budapest, Ottokár Püspök Alapítvány, *Távlatok Szerkesztősége*, 1996, 73–75.
20. *[Major Henrik?]*, *Helyzetkép*, *Bolond Istók*, 1914. 37. évf. 4. sz. jan. 25. 6.
21. *[Manno] Miltiadész*, *Akinek van szíve*, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 21. sz. máj. 21. 11.
22. *Jeney [Jenő]*, *A gyermeknap sikere*, *Bolond Istók*, 1913. 36. évf. 19. sz. máj. 11. 5.
23. *Jeney [Jenő]*, *Bazár az árvízkárosultakért*, *Bolond Istók*, 1913. 36. évf. 50. sz. dec. 14. 5.
24. *Mühlbeck K[ároly]*, *Jótekonysági kalendárium*, *Kakas Márton*, 1912. 19. évf. 22. sz. máj. 26. 11.

25. Kültelken, Üstökös-*Urambátyám*, 1910. 53. évf. 2751. 25. sz. jún. 19. 3.
26. *Bér [Dezső]*, Sértett büszkeség, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 1. sz. jan. 1. 14.
27. *Bér [Dezső]*, Időtöltés, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 1. sz. jan. 1. 15.
28. *Éder Gy[ula]*, Családi pótlék, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 49. sz. dec. 3. 3.
29. *Bér [Dezső]*, Népszámlálás, *Borsszem Jankó*, 1911. 44. évf. 2247. 1. sz. jan. 1. 5.
30. *Mühlbeck K[ároly]*, Családi képek a népszámlálás adatai nyomán, *Borsszem Jankó*, 1911. 44. évf. 2247. 1. sz. jan. 1. 11.
31. *Garay [Ákos]*, Könnyű nekik!, *Borsszem Jankó*, 1910. 43. évf. 2209. 15. sz. ápr. 10. 5.
32. *Garay [Ákos]*, A megboldogult, *Kakas Márton*, 1912. 19. évf. 48. sz. nov. 24. 9.
33. *Garay [Ákos]*, Olvasókörben, *Borsszem Jankó*, 1911. 44. évf. 2278. 32. sz. aug. 6. 11.
34. *Garay [Ákos]*, Iskola katonáéknál, *Borsszem Jankó*, 1910. 43. évf. 2233. 39. sz. szept. 25. 7.
35. *Balázsfi [Rezső]*, Csak rövidebb időre, *Bolond Istók*, 1913. 36. évf. 2. sz. jan. 13. 6.
36. *Garay [Ákos]*, Hazatérés a falun, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 32. sz. aug. 6. 5.
37. *[Manno] Miltiadész*, Húsvéti locsolkodás a gyermekszobában, *Kakas Márton*, 1912. 19. évf. 16. sz. ápr. 14. 7.
38. A beíratás, Kis diákok keserves élete, Tan-alakok, A jövő iskolája Magyarországon, Tanszermúzeum, Jogászetel, Hogyan készül a tankönyv?, *Borsszem Jankó*, 1910. 43. évf. 2233. 39. sz. szept. 25. 10–11.
39. *Homicskó [Atanáz]*, Megnyitó ünnepség az egyetemen, *Borsszem Jankó*, 1910. 43. évf. 2233. 39. sz. szept. 25. 1.
40. *Bér [Dezső]*, Az élet iskolája, *Borsszem Jankó*, 1910. 43. évf. 2233. 39. sz. szept. 25. 4–5.
41. Emanczi Paula, *Bolond Istók*, 1911, 34. évf. 14. sz. ápr. 2. 4.
42. *[Bér Böske]*, Szomolnok Edit a matinén, *Kakas Márton*, 1912. 19. évf. 12. sz. márc. 17. 6.
43. *Bér Böske*, Szomolnok Edit a karácsonyi vásárról, *Kakas Márton*, 1912. 19. évf. 52. sz. dec. 22. 14.
44. *Vadász [Miklós]*, Egy pesti ifjú története, *Borsszem Jankó*, 1911. 44. évf. 2280. 34. sz. aug. 20. 8–9.
45. *[Manno] Miltiadész*, Bálban, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 5. sz. jan. 29. 9.
46. *Bér [Dezső]*, A szűk szoknya, *Borsszem Jankó*, 1911. 44. évf. 2253. 7. sz. febr. 12. 5.
47. *Bér [Dezső]*, A nadrágszoknya és az erkölcs, *Borsszem Jankó*, 1911. 44. évf. 2257. 11. sz. márc. 12. 8–9.
48. *Bér [Dezső]*, Mi zaj riad?, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 3. sz. jan. 15. 1.
49. *Bér [Dezső]*, Rébusz, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 13. sz. márc. 26. 9.
50. *Fabó Edit*: Nőkérdés: A hagyományos sztereotípiák megsértése. *Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 2011, 247.
51. *Brózik [?]*, Váratlan felelet, *Bolond Istók*, 1912. 35. évf. 15. sz. ápr. 14. 6.
52. *Garay [Ákos]*, Virágos Budapest, *Borsszem Jankó*, 1911. 44. évf. 2270. 24. sz. jún. 11. 7.

Bartóky József (1865–1928) író, a földművelésügyi minisztérium államtitkára, a Kisfaludy Társaság és a Petőfi Társaság tagja.

A karikatúra mögött álló konkrét esemény, egy a „Virágos Budapest” nevű akció volt, amelyről a *Budapesti Hírlap* is tudósított a „Napi hírek” rovatában. Az első két hír után, harmadik alkalommal egy

kéthasábos „Virágos álmok, füstös valóság” címmel szerkesztőségi véleményt közöltek a kezdeményezésről, amelyben érzékeltették a közállapotokat: a „virágos Budapest” inkább „kozmas Budapest”, valamint „akármerről közelíti meg az idegen a magyar fővárost még mindig nem a gyárkémények, hanem – a szépasszonyok sokadalma igézi meg. No, meg a Dunája és a budai panorámája. Hát, kérdem, miért kell nekünk Mancseszter füstjét nyelnünk Mancseszter kéményei nélkül?”, illetve „Virágos Budapestről álmodik egy lelkes bizottság, a valóság azonban – nagyon füstös.” *Budapesti Hírlap*, 1911. 31. évf. 137. sz. jún. 11. 10. A karikatúra alapötletét az imént idézett cikk adta.

A két korábbi hír: „(Virágos Budapest.) A Virágos Budapest Bizottság, a melynek törekvése, hogy a virág kultusz fejlesztése és népszerűsítése révén Budapest utcáit, tereit, házait általában a város külső képét széppé, kedvessé, vonzóvá tegye, pályázatot hirdetett utcai ablakoknak, erkélyeknek, üzletek kirakatainak, lakóházaknak virággal való díszítésére. A pályázat nyári és őszi pályázatra oszlik. A nyári pályázat ideje: június 8-ától 15-ig tart. Ennek a pályázatnak eldöntésére bíráló-bizottság alakul és az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban szerdán délután hat órakor tartja ülését.” *Budapesti Hírlap*, 1911. 31. évf. 132. sz. jún. 6. 5. „(Virágos Budapest.) A Virágos Budapest Bizottság tegnap nagy érdeklődés mellett ülést tartott *Bartóky József* dr. államtitkár elnöklésével az Iparművészeti Múzeum palotájában. A bizottság elhatározta, hogy kerületenkint zsűrit alakít s örömmel vette tudomásul a bizottság titkáranak, *Szécsényi Miklósnak* azt a jelentését, hogy eddigelé hatvankét pályázó jelentkezett a bizottság által meghirdetett kitudató érmekre és pénzbeli jutalmakra. A bizottság fölkererte *Angyal Dezső*, *Czobor László*, *Czakó Elemér*, *Csányi Károly*, *Györgyi Kálmán*, *Kardos Árpád*, *Kopár Ferenc*, *Kovács Dénes* dr., *Molnár István*, *Mihalik Gyula*, *Nadler Róbert*, *Niemetz Ferenc*, *Pásztory Mihály*, *Révész Gyula*, *Rerrich Béla*, *Szécsényi Miklós*, *Petz Ármin* és *Gyula* és *Verner László* bizottsági tagokat, hogy a fővárost kerületenkint járják be és a virágdíszítést bírálják meg. A bizottság tetszését rendkívül megnyerte a bemutatott arany-, ezüst- és bronzérem, melyre rávésik majd a nyertes nevét. Ugyan csak sikerült az a pályázat is, a melyet a Virágos Budapest Bizottság a művészi oklevelekre hirdetett. Köszönettel adózott a bizottság az iparművészeti társulatnak, a mely ezer koronát tűzött ki az őszi jutalmul szolgáló művészi plakett tervére. A zsűri már holnap megkezdí működését s nemcsak a díjakra pályázók ablak- s erkélydíszítését veszi figyelembe, hanem a székesfőváros területén minden szebb, ízlésesebb virágdíszítést. A díjak odaítélése a június 19-iki összes ülésen történik. A bizottság örömmel látja azt a kedvet, mellyel tervét a székesfőváros közönsége fogadta s különösen azt, hogy azoknak a lakóknak a száma egyre nő, a kik az ablakjukat és erkélyüket virággal díszítik.” *Budapesti Hírlap*, 1911. 31. évf. 135. sz. jún. 9. 9.

53. *[Manno] Miltiadész*, *Bosztón*, *Kakas Márton*, 1912. 19. évf. 7. sz. febr. 11. 11.

54. *Bér [Dezső]*, *Az Erzsébet téren*, *Borsszem Jankó*, 1911. 44. évf. 2285. 39. sz. szept. 24. 11.

55. *[Manno] Miltiadész*, *Érthetetlen*, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 10. sz. márc. 5. 8.

56. *Fodor [László]*, *Az ötletes tolvaj*, *Üstökös-Urambátyám*, 1913. 56. évf. 2914. 32. sz. aug. 31. 4.

57. *Fodor [László]*, *A kültelken*, *Üstökös-Urambátyám*, 1913. 56. évf. 2926. 46. sz. nov. 9. 8.

58. *Hatos T[amás]*, *[Cím nélkül]*, *Üstökös-Urambátyám*, 1913. 56. évf. 2929. 49. sz. nov. 30. 4.

59. *F[aragó] S[ándor]*, *Emberbarát*, *Bolond Istók*, 1911. 34. évf. 47. sz. nov. 19. 10.

60. *Hatos T[amás]*, *Ellentmondás*, *Bolond Istók*, 1912. 35. évf. 4. sz. jan. 28. 6.

61. *Hatos T[amás]*, *Összeillők*, *Bolond Istók*, 1912. 35. évf. 33. sz. aug. 18. 9.

62. *[Harsányi József?]*, *Új egyenruha mindenfelé*, *Borsszem Jankó*, 1910. 43. évf. 2216. 22. sz. máj. 29. 7.

63. *Bér [Dezső]*, *Tanár úrék tüntetnek*, *Borsszem Jankó*, 1910. 43. évf. 2239. 45. sz. nov. 6. 5.

64. *[Manno] Miltiadész*, *Tüntetés*, *Kakas Márton*, 1911. 18. évf. 39. sz. szept. 24. 11.

65. *Jeney [Jenő]*, *Asszonyvilág*, *Bolond Istók*, 1914. 37. évf. 33. sz. aug. 16. 11.

Ágai 1998.

Porzó (Ágai Adolf): Utazás Pestről – Budapestre, 1843–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből. Budapest, Fekete Sas, 1998.

Bourdieu 1978.

Pierre Bourdieu: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok. Ford. Ádám Péter, Ferge Zsuzsa, Léderer Pál, vál. *Ferge Zsuzsa, Léderer Pál*, utószó *Ferge Zsuzsa*. Budapest, Gondolat, 1978. (Társadalomtudományi Könyvtár)

Bourdieu 2000.

Pierre Bourdieu: Férfiuralom. Ford. *N. Kiss Zsuzsa*. Budapest, Napvilág, 2000. (Társtudomány)

Buzinkay 1983.

Buzinkay Géza: Borsszem Jankó és társai. Magyar élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében. Budapest, Corvina, 1983.

Elias 1987.

Norbert Elias: A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások. Ford. *Berényi Gábor*. Budapest, Gondolat, 1987. (Társadalomtudományi Könyvtár)

Erki 1988.

Erki Edit: Pest-Budától Budapestig. Képek egy város életéből. [Budapest], Officina '96, [1988]

Fabó 2007.

Fabó Edit: Nőkérdés: A hagyományos sztereotípiák megsértése. *Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 2011, 237–263.

Fábri 2001.

A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben, 1798–1935. Szöveggyűjtemény. Szerk., bev. *Fábri Anna*. Budapest, Mágus, 2001. (Élet-képek)

Fábri 2007.

A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk. *Fábri Anna, Várkonyi Gábor*. Budapest, Argumentum, 2007.

Forgas 1989.

Joseph P. Forgas: A társas érintkezés pszichológiája. Ford. *László János*. Budapest, Gondolat, 1989.

Gyáni 1999

Gyáni Gábor: Az utca és szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940). Budapest, Új Mandátum, 1999. (Nagyítás: Szociológiai Könyvek)

Gyöngy 2008.

Gyöngy Kálmán: Magyar karikatúristák adat- és szignótára. Budapest, Ábra Kkt., 2008.

Habermas 1993

Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása: Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban. Ford. *Endreffy Zoltán*. Budapest, Századvég, Gondolat, 1993. (Századvég Könyvtár: Szociológia)

Habermas 2005.

Jürgen Habermas: Megismerés és érdek. Ford. *Weiss János*. Budapest, Jelenkor, 2005. (Dianoia)

Simmel 1990.

Georg Simmel: A kacérság lélektana. Vál., ford. *Berényi Gábor*. Budapest, Atlantisz Medvetánc, 1990. (Veszedelemes Viszonyok)

Simmel 2001.

Georg Simmel: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Szerk. *Szaniszló Ákos*, ford. *Berényi Gábor*. Budapest, Novissima, 2001.

EDIT FABÓ

THE SNAPSHOTS OF MODERN SOCIETY IN THE COMIC PAPERS IN THE FIRST HALF OF 1910

ABSTRACT

In Hungary, the achievement of bourgeois status was taking place in fifty years after the Compromise, which resulted significant changes in society, economy and culture. In 1910s, at the end of the second modern industrial revolution, the rules developed, the new order was born. The comic papers portrayed the reality of that time from the aspect of capital. The surrounding illusions of progress disappeared. The partial (limited) democracy, citizens, city, work and spouse was measured in money primarily. “Relaxations” providing temporary solace destroyed further morals in general. If a woman is equal to man, what makes man a man – then suddenly, the necessary need dispelled aversion from gender equality. Women took over the place of the soldiers marching into the erupting war. More precise, finer, hierarchizing rulers were introduced to create the assertion of interests (its braking, control) – similarly, process occurred within each occupation also. It accepted that any effectual change only en masse and usually violent way to achieve. Experienced contradictions were illuminated sharply because of the ruthlessness of formulated criticism in the comic papers.